
INFORMACJE

BOGDAN M. WAWRZYNIAK

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy

CHARAKTERYSTYCZNE CECHY GOSPODARSTW BEZ ZIEMI I MAŁYCH GOSPODARSTW ROLNYCH W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Nadesłany: 08.08.2019   Zaakceptowany do druku: 12.11.2019

1. Wstęp

W Unii Europejskiej małe gospodarstwa rolne są przedmiotem zainteresowania badaczy i polityków z uwagi na ich liczebność, pozycję w łańcuchu pokarmowym, zatrudnianą siłę roboczą czy rolę, jaką odgrywają na obszarach wiejskich. Istnieją co najmniej trzy sposoby wyróżniania małych gospodarstw rolnych. Pierwszy sposób opiera się na kryterium powierzchni użytków rolnych (UAA), drugi na kryterium ekonomicznym wyrażonym w ESU (obecnie SP) oraz trzeci na rocznych jednostkach pracy AWU. Eurostat definiuje małe gospodarstwa jako gospodarstwa produkujące na własne potrzeby lub jako gospodarstwa niskotowarowe o wielkości ekonomicznej poniżej 1 ESU [Hubbard 2009]. Jeszcze więcej spotykamy definicji małych gospodarstw, poczynając od pojęć sformułowanych przez FAO, Bank Światowy czy OECD, kończąc na autorach wywodzących się z różnych krajów i obszarów gospodarczych [Dudzińska, Kocur-Bera 2013]. Oficjalnie na poziomie UE gospodarstwa niskotowarowe definiuje się jako gospodarstwa rolne, które produkują przede wszystkim na własne potrzeby, przy czym mogą sprzedawać część swojej produkcji. Często pojęcie „małe gospodarstwa” jest utożsamiane z jednostkami zagrożonymi, z niekorzystną sytuacją ekonomiczną, stanowiącymi źródło ubóstwa, kojarzonymi się z brakiem możliwości rozwoju i potrzebą udzielenia wsparcia [Gruchelski, Niemczyk 2016].

W Europie początkowo nie było powszechnego zrozumienia dla małych gospodarstw rolnych. Dopiero przystąpienie wschodnioeuropejskich państw do

Wspólnoty, najpierw 10 krajów (2004), a potem zwłaszcza rozdrobnionej rolniczo Bułgarii i Rumunii (2007), przyczyniło się do podwojenia liczby małych gospodarstw rolnych w UE [Gioia 2017]. Zjawisko poszerzenia UE zwiększyło heterogeniczność sektora rolnego, przedtem nieznanego w Europie Zachodniej [Żmija, Szafrąńska 2015].

Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie przyszłości małych gospodarstw rolnych wskazała na niektóre cechy tych jednostek produkcyjnych. Wśród cech pozytywnych podkreślono funkcje społeczne związane z utrzymaniem określonego charakteru krajobrazu wsi, zapewnienie różnorodności biologicznej, dbanie o dobrostan zwierząt, podtrzymywanie żywotności nietypowych obszarów wiejskich, takich jak tereny górskie, obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania, regiony najbardziej oddalone, itp. W sensie gospodarczym małe gospodarstwa są podstawowym lub dodatkowym źródłem utrzymania dla pewnego odłamu ludności wiejskiej, zapobiegając w ten sposób powstawaniu ubóstwa czy wyludniania się wsi. Stanowią także określony zasób siły roboczej dla przemysłu i innych gałęzi gospodarki narodowej. Wymieniając tylko niektóre cechy tych jednostek produkcyjnych można powiedzieć, że małe gospodarstwa rolne stwarzają korzystne warunki dla prowadzenia działalności rolniczej przyjaznej dla środowiska, co więcej, przy małej restrukturyzacji mogą przejść na ekologiczne metody produkcji [Report on the future 2014].

Do pewnych negatywnych cech małych gospodarstw rolnych zaliczono niedużą skalę produkcji, niską efektywność, wyższe koszty produkcji, przy jednoczesnym zaangażowaniu większej ilości siły roboczej. Z tego względu mają mniejszą pozycję przetargową w łańcuchu dostaw żywności. Ponadto gospodarstwa te w mniejszym zakresie przyswajają innowacje rolnicze, mają mniejsze zasoby finansowe, aby angażować się w procesy restrukturyzacyjne i modernizacyjne. Bywają stale poddawane presji demograficznej, skierowanej głównie do osób młodszych i lepiej wykształconych, co z kolei prowadzi do wyludniania się obszarów wiejskich. Anektowane ziemie z gospodarstw drobnych bywają źródłem powstawania gospodarstw większych obszarowo [Report on the future 2014].

2. Materiał i metody

Badania porównawcze w ramach UE-27 dotyczące cech małych gospodarstw rolnych, zwłaszcza gospodarstw bez ziemi, takich jak społeczno-oświatowe aspekty funkcjonowania drobnych jednostek gospodarczych, nie były podejmowane. Dotychczas prezentowane prace badawcze skupiały się na ustaleniu definicji małych gospodarstw [Gioia 2017], społeczno-ekonomicznych aspektach ich funkcjonowania [Żmija, Szafrąńska 2015], konwersji na rolnictwo ekologiczne [Gruchelski,

Niemczyk 2016], restrukturyzacji drobnych gospodarstw [Mickiewicz, Mickiewicz 2016], a także rozważano o przyszłości drobnych rolników, możliwości poprawy ich dochodów [Sroka, Musiał 2013] oraz pytano, dlaczego są tak ważne dla całej gospodarki żywnościowej. Analizy dotyczące ogólnie sformułowanego czynnika ludzkiego w rolnictwie, były podejmowane w odniesieniu do całej zbiorowości kierowników gospodarstw rolnych [Chmieliński i inni 2013].

Koncepcję badań budowano na Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1166/2008 w sprawie badania struktury gospodarstw rolnych i badania metod produkcji rolnej. Tego typu spisy przeprowadza się raz na dziesięć lat [Rozporządzenie, 2008]. W okresie międzyspisyowym (2013, 2016) przeprowadzono dodatkowo spisy, jako badania przykładowe na losowo wybranych próbach. Wykaz cech dla badania struktury gospodarstw rolnych zawierał obok płci i wieku, także poziom wykształcenia rolniczego osoby kierującej gospodarstwem rolnym. Eurostat nie agregował danych odnośnie poziomu wykształcenia dla gospodarstw bez ziemi. W analizie przyjęto założenie badawcze, że osoby kierujące gospodarstwami bez ziemi (zero ha) i małymi gospodarstwami rolnymi to w przeważającej mierze kobiety (ponad 50% populacji). Ponadto przyjęto, że liczba gospodarstw bez ziemi będzie miała tendencję wzrostową, z uwagi na spodziewaną dalszą restrukturyzację gospodarstw rolnych i koncentrację ziemi.

Analizie poddano osoby kierujące gospodarstwami rolnymi, czyli osoby fizyczne upoważnione przez właściciela lub użytkownika gospodarstwa rolnego do podejmowania decyzji bezpośrednio związanych z procesami produkcyjnymi, nadzorowania ich lub wykonywania. Kierujący jest na ogół tą samą osobą co użytkownik gospodarstwa rolnego. Stąd osoby kierujące gospodarstwami rolnymi potraktowano jako tożsame z liczbą jednostek w danej grupie badawczej.

W opracowaniu analizowano dwie grupy gospodarstw, a mianowicie gospodarstwa bez ziemi i małe gospodarstwa rolne, przy czym więcej uwagi poświęcono tym pierwszym jednostkom, z uwagi na fakt, że w małym zakresie były przedmiotem badań. Przyjęte tutaj pojęcie „gospodarstwo bez ziemi” oznacza gospodarstwo rolne, w którym powierzchnia użytków rolnych wykorzystywanych do celów rolniczych jest mniejsza niż jeden hektar, jednostka może dysponować użytkami nierolniczymi, a ponadto część produkcji tych gospodarstw przeznaczona jest na sprzedaż, pod warunkiem, że wielkość tej produkcji przekracza określone fizyczne progi. Gospodarstwa bez ziemi zostały wyodrębnione w statystyce z uwagi na rolę jaką pełnią na obszarach wiejskich, a przy tym swoją działalnością dostarczają specjalistyczne lokalne produkty, a także wspierają rozwój usług społecznych, kulturalnych i środowiskowych. Z kolei za gospodarstwo rolne uznano te jednostki, w których powierzchnia użytków rolnych wykorzystywanych do celów rolniczych wynosi co najmniej jeden hektar. Tak więc w ustawodawstwie wspól-

notowym przyjęto dwa zakresy badań statystycznych, w tym gospodarstwa do 1 ha (zero ha) i gospodarstwa powyżej 1 ha, co dokonano ze względu na potrzebę dogłębnego poznania struktury agrarnej, która z kolei określa kierunki rozwoju wspólnej polityki rolnej [Rozporządzenie 2008]. Analizę badanych czynników uznano za konieczne przedstawić w układzie dwóch grup krajów członkowskich, w tym odrębnie dla dawnych członków Wspólnoty (UE-15) oraz dla nowych krajów członkowskich (NUE-12), ponieważ wychodzono z założenia, że upłynęło zbyt mało czasu od akcesji, aby mówić o wyrównaniu szans rozwojowych dzięki funduszom europejskim.

3. Gospodarstwa bez ziemi rolniczej

Gospodarstwa bez ziemi rolniczej można zdefiniować jako eks-jednostki, które w wyniku polityki strukturalnej lub transformacji politycznej, wyzbyły się gruntów rolnych, lecz nadal dysponują budynkami, obejściami gospodarczymi i przestrzenią rolniczą (do 1 ha) oraz nierolniczą, pozwalającą na prowadzenie działalności rolniczej bądź okołorolniczej. Funkcje jakie podejmują mają co prawda charakter uzupełniający lub wspomagający rolnictwo właściwe, ale ich istnienie w niektórych krajach ma zdecydowanie pozytywne znaczenie dla osiągnięcia końcowych rezultatów produkcyjnych.

Geneza gospodarstw bez ziemi rolniczej w EWG sięga początków polityki strukturalnej z 1988 r., znanej powszechnie pod nazwą planu Mansholta, której celem była zmiana struktury agrarnej, koncentracja ziemi poprzez powiększenie wielkości gospodarstw rolnych i pozyskanie dodatkowej siły roboczej dla sektora pozarolniczego. Szczegółowe rozwiązania strukturalne zmierzały do likwidacji małych jednostek produkcyjnych, dokonania koncentracji przestrzennej gospodarstw i stopniowego wycofywania ludzi z sektora rolnego [Wawrzyniak 2017].

Inaczej proces ten przebiegał w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie w wyniku transformacji systemowej i po likwidacji sektora spółdzielczego w rolnictwie, ziemię podzielono na mniejsze działki, zaś sposobem na znalezienie środków do życia wielu mieszkańców wsi, było dysponowanie kawałkiem własnej ziemi. Zjawisko rozdrobienia w krajach nowo przyjętych do Wspólnoty nie było kontestowane przez polityków, lecz starano się je wspierać za pomocą różnych działań zawartych w kolejnych programach PROW (gospodarstwa niskotowarowe, dostosowanie do standardów UE, obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania, itp.).

Rola gospodarstw bez ziemi jest o wiele szersza, niż tylko spełnianie funkcji produkcyjnych i pozaprodukcyjnych. Poprzednio w krajobraz wsi były wpisane usługi związane bezpośrednio z obsługą gospodarstwa wiejskiego typu kowal-

stwo, kołodziejstwo, stolarstwo, bednarstwo, rymarstwo, itp. Wraz z postępowaniem, szereg tych zawodów stopniowo zanikało, bądź pozostały w szczątkowej postaci. Pojawiły się natomiast nowe zawody i usługi związane ze współczesną sytuacją na obszarach wiejskich. Dużego znaczenia zaczęły nabierać nowego typu usługi związane z pojawianiem się nowoczesnej techniki w rolnictwie, problemami z wdrażaniem innowacyjnych procesów produkcyjnych, a także zjawiskiem stopniowej informatyzacji i cyfryzacji obszarów wiejskich. W niektórych krajach gospodarstwa bez ziemi stanowią rezerwuwar siły roboczej, która jest wykorzystywana przy sezonowym zbiorze w sadach, winnicach, na plantacjach truskawek lub innych owoców miękkich czy w gajach oliwnych. Ponadto gospodarstwa te stanowią bazę dla rozwoju agroturystyki, a także są miejscem tworzenia wyrobów regionalnych i rękodzielniczych, takich jak garncarstwo, wikliniarstwo czy rzemiosło artystyczne. Gospodarstwa bez ziemi są predysponowane do podjęcia przetwórstwa produktów rolnych, pszczelarstwa, obróbki drewna, produkcji energii odnawialnej (OZE), akwakultury czy leśnictwa.

Analiza gospodarstw bez ziemi rolniczej przeprowadzona przez pryzmat osób kierujących tymi jednostkami pod względem ilościowym, wskazuje na niewielki ich udział w stosunku do ogólnej liczby osób kierujących gospodarstwami rolnymi (256,1 tys. tj. 2,1%), przy czym udział ten był nieco wyższy w nowych krajach członkowskich (201,4 tys. tj. 3,0%), niż w dawnych państwach UE (54,7 tys. tj. 1,0%). Ogólna liczba gospodarstw bez ziemi spadła od 2010 r. z 256,1 tys. jednostek do 2017,1 tys. jednostek w 2016 r. (o 15,2%). Bliższa analiza tego zjawiska we Wspólnocie wskazuje, że we wszystkich krajach członkowskich występuje zbliżony poziom liczby gospodarstw bez ziemi, za wyjątkiem Węgier (7,4%), Bułgarii (3,6%) oraz Rumuni (3,5%). Również spojrzenie na osoby kierujące gospodarstwami rolnymi we Wspólnocie poprzez płeć, wskazuje na wyraźną przewagę mężczyzn (74,0%) nad kobietami (26,0%).

Ważne dane uzyskujemy analizując wiek osób kierujących gospodarstwami bez ziemi, ponieważ otrzymujemy pośrednio informację, w czyich rękach one się znajdują. Okazuje się, że proporcjonalnie najwięcej osób młodych, dysponujących takimi gospodarstwami, występuje w Grecji (25,8%), a następnie w Finlandii (17,5%), we Włoszech (15,7%) oraz w Rumunii (15,2%), przy średniej dla całej Unii Europejskiej na poziomie 13,7%.

Tabela 1

Liczba osób kierujących gospodarstwami bez ziemi według płci i wieku

Kraj członkowski	Ogólna liczba osób kierujących gosp. rolnym (2010)	Liczba osób kierujących gospodarstwami bez ziemi			Płeć (2013)				Wiek (2013)					
		2010	2013	2016	Kobiety		Mężczyźni		Do 34 lat		Od 35-64 lat		65 lat i więcej	
					Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Austria	150470	1080	820	1070	290	26,8	790	73,2	140	12,9	740	68,5	200	18,6
Belgia	42806	950	420	680	210	22,1	740	77,9	60	6,3	720	75,8	170	17,9
Dania	42100	860	900	840	90	10,5	770	89,5	90	10,5	690	80,2	80	9,3
Finlandia	63880	400	170	230	140	35,0	260	65,0	70	17,5	280	70,0	50	12,5
Francja	516110	9490	8500	8210	2050	21,6	7440	78,4	920	9,7	7520	79,2	1050	11,1
Niemcy	299140	1410	2870	3770	190	13,5	1220	86,5	120	8,5	1150	81,6	140	9,9
Grecja	723060	6190	5910	6200	1430	23,1	4760	76,9	1600	25,8	3580	57,8	1010	16,4
Irlandia	139890	130	30	30	20	15,4	110	84,6	10	1,3	90	69,2	30	29,5
Włochy	1620890	5290	880	1750	1070	20,2	4220	79,8	830	15,7	3660	69,2	800	15,1
Luksemburg	2200	20	20	20	x	x	20	100,0	x	x	10	50,0	10	50,0
Holandia	72330	1700	1690	1320	210	12,3	1490	87,7	140	8,2	1430	84,1	130	7,7
Portugalia	305270	1400	840	1250	230	16,4	1170	83,6	160	11,4	950	67,8	290	20,8
Hiszpania	989800	22500	20700	18100	4710	20,9	17790	79,1	2400	10,7	16960	75,4	3140	13,9
Szwecja	71100	740	590	610,0	140	18,9	600	81,1	70	9,4	530	71,6	140	19
W. Brytania	186790	2540	860	2640	290	11,4	2250	88,6	220	8,7	1750	68,9	570	22,4
UE-15	5225836	54700	45200	46720	11070	20,2	43630	79,8	6830	12,5	40060	73,2	7810	14,3
Bułgaria	370490	13150	9550	16330	2630	20,2	10520	79,8	1570	11,9	7470	56,8	4110	31,3
Cypr	38860	490	230	240	60	12,2	430	87,8	40	8,1	340	69,4	110	22,5
Czechy	22870	290	290	360	50	17,2	240	82,8	30	10,3	230	79,3	30	10,4
Estonia	19610	150	430	620	30	20,0	120	80,0	20	13,3	110	73,3	20	13,4
Węgry	576810	42790	38250	64890	9610	22,4	33380	77,6	4940	11,5	29230	68,3	8620	20,2
Łotwa	83400	320	1080	290	140	43,7	180	56,3	10	3,1	190	73,1	120	23,8
Litwa	199910	260	70	190	120	46,1	140	53,9	20	7,7	180	69,2	60	23,1
Malta	12540	340	360	220	30	8,8	310	91,2	50	14,7	250	73,5	40	11,8
Polska	1506630	7960	7450	5540	2980	37,4	4980	62,6	1100	13,8	5740	72,1	1120	14,1
Rumunia	3859050	134710	65890	79840	39770	29,5	94940	70,5	20510	15,2	84610	62,8	29590	22,0
Słowacja	24460	740	1520	1750	150	20,2	590	79,8	80	10,8	520	70,3	140	18,9
Słowenia	74650	190	100	80	40	21,0	150	79,0	10	5,2	130	68,4	50	26,4
NUE-12	6789280	201390	125220	170350	55610	27,6	145780	72,4	28380	9,4	129000	64,1	44010	26,5
UE-27	12015116	256090	179920	217070	66680	26,0	189410	74,0	35210	13,7	169060	66,0	51820	20,3

Źródło: Dane Eurostatu.

Na drugim biegunie wieku ważną grupą, którą analizowano, były osoby w wieku 65 lat i więcej, ponieważ formalnie mogą przejść w stan spoczynku zawodowego, korzystając z funduszy emerytalnych. W badanej populacji więcej osób starszych odnotowano w nowych krajach członkowskich (26,5%) w stosunku do dawnych państw UE (14,3%), przy średniej dla całej Wspólnoty na poziomie 20,3%. Ogólną cechą osób starszych w całej Wspólnocie jest, że na ogół osoby w wieku poprodukcyjnym, niezależnie od wielkości gospodarstwa rolnego, nie rezygnują z funkcji menedżerskich, na ogół z przyczyn osobistych (przywiązania do ziemi) względnie z braku następcy lub innych przyczyn [Chmieliński i inni 2013].

Osoby kierujące gospodarstwem rolnym bez ziemi rolniczej mogą co prawda posiadać małe działki rolne (do 1 ha), ale ich przywilejem jest, że mogą także posiadać inne grunty nierolnicze, w tym pod zabudowaniami, podwórkami, drogami, wodami śródlądowymi, akwenami wodnymi, bagnami, nieużytkami czy lasami. Gospodarstwa te prowadzą chów i hodowlę zwierząt gospodarskich, w tym koni, owiec, kóz, drobiu, królików, pszczół, ryb, itp. Chociaż nie posiadają użytków rolnych mogą prowadzić specyficzny rodzaj produkcji roślinnej, np. ziół, uprawa grzybów, czy też sadzonek roślin ozdobnych w specjalnych pojemnikach umiejscowionych na gruntach innych, niż użytki rolne.

Gospodarstwa bez ziemi rolniczej nie stawiają przed sobą celów produkcyjnych, ale ich funkcjonowanie przynosi określone przychody, a niekiedy stanowi nawet podstawowe źródło utrzymania. Dzieje się tak wtedy, gdy jednostka przyjmuje interesujący kierunek wykorzystania własnych obiektów i zasobów, jak w przypadku agroturystyki, hipiki, rybactwa, zbieractwa runa leśnego, minizoo, nauki wyrobów regionalnych, wystaw i pokazów tradycyjnych i tym podobnych. W sytuacji dużego nasilenia występowania drobnych jednostek w niektórych krajach (Bułgaria, Rumunia, Węgry), funkcjonowanie ich stanowi o możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych.

Gospodarstwa bez ziemi rolniczej dysponują we Wspólnocie około 500 tys. ha użytków nierolniczych, co daje średnio około 2,0 ha w przeliczeniu na jedno gospodarstwo, w tym najwięcej w krajach dysponujących przykładowo lasami, wodami, jak przykładowo w Szwecji (29,5 ha) oraz w Finlandii (26,5 ha). Ogólna powierzchnia gospodarstw bez ziemi wzrosła z 496,4 tys. ha w 2010 r. do 522,1 tys. ha w 2016 r. (o 10,5%). Na ogół wszystkie gospodarstwa utrzymują zwierzęta gospodarskie (97,3%), które także stanowią dodatkowe źródło dochodów, zaś w niektórych przypadkach mają charakter hobbistyczny (konie, zoo). Dochody ludności w omawianej grupie kształtowane były pod wpływem różnych źródeł, w tym z pracy pozarolniczej, usług, pracy chałupniczej, rent i emerytur, zgromadzonego kapitału i innych sposobów [Marcysiak 2007].

Tabela 2

**Powierzchnia pozarolniczych użytków rolnych i gospodarstw
ze zwierzętami gospodarskimi**

Kraj członkowski	Ogólna powierzchnia pozarolniczych użytków (w ha)			Powierzchnia użytków pozarolniczych na 1 gospodarstwo (w ha)	Liczba gospodarstw posiadających zwierzęta gospodarskie			Procent ogólnej liczby gospodarstw
	2010	2013	2016	2010	2010	2013	2016	2010
Austria	3390	2870	4350	3,2	1080	820	1070	100,0
Belgia	580	210	1360	0,6	800	410	660	84,2
Dania	3830	6630	11750	4,5	850	850	780	98,8
Finlandia	10590	2450	4560	26,5	390	170	220	97,5
Francja	19090	13920	17430	2,0	9020	8410	8160	95,1
Niemcy	4960	9070	4820	3,5	1380	2840	3720	97,9
Grecja	2230	4540	2530	0,4	6160	5910	6190	99,5
Irlandia	0	0	0	0	80	30	30	61,5
Włochy	15030	1320	93670	2,8	5220	880	890	98,7
Luksemburg	0	0	0	0	20	20	20	100,0
Holandia	7850	11360	15040	4,6	1450	1470	1130	85,3
Portugalia	4530	2020	7500	3,2	1380	820	1230	98,6
Hiszpania	87120	146190	46900	3,9	22500	20700	18100	100
Szwecja	21840	9660	15470	29,5	640	540	560	86,5
W. Brytania	12010	9230	230180	4,7	2530	860	740	99,6
UE-15	193050	219470	455560	3,5	53500	44730	43500	97,8
Bułgaria	15030	1830	2690	1,1	13030	9430	16210	99,1
Cypr	330	160	260	0,7	490	230	240	100,0
Czechy	730	1170	14540	2,5	290	290	350	100,0
Estonia	2350	3270	8040	15,7	150	430	620	100,0
Węgry	198670	166370	12870	4,6	37570	33590	64790	97,8
Łotwa	3550	4580	3710	11,1	320	1080	290	100,0
Litwa	1950	880	1570	7,5	250	70	170	96,1
Malta	70	90	110	0,2	340	340	220	100,0
Polska	48190	22840	12080	6,1	7780	5900	4090	97,7
Rumunia	25540	5480	9890	0,2	134630	65780	79820	99,9
Słowacja	6640	900	660	8,9	740	1520	1750	100,0
Słowenia	270	160	90	1,4	180	100	80	94,7
NUE-12	303320	207730	66510	1,5	195770	118760	168630	92,7
UE-27	496370	427200	522070	1,9	249270	163490	604130	97,3

Źródło: Dane Eurostatu.

4. Wybrane cechy małych gospodarstw rolnych

Małe gospodarstwa stanowią podstawę rolnictwa, charakteryzują się określonymi cechami społeczno-ekonomicznymi. Odgrywają znaczącą rolę we wspieraniu zatrudnienia na obszarach wiejskich, zapewniają lokalne miejsca pracy i podtrzymują działalność na obszarach wiejskich, przyczyniając się ponadto do rozwoju terytorialnego. Małe jednostki są ważne dla różnorodności produkcji, zwłaszcza w postaci lokalnych produktów specjalistycznych i zapewniają ważne usługi społeczne, turystyczne, kulturalne i środowiskowe.

Liczba małych gospodarstw przedstawiona poprzez pryzmat osób kierujących tymi jednostkami, wskazuje na ich dominującą pozycję w stosunku do innych grup wielkościowych struktury agrarnej. Zbiorowość małych gospodarstw rolnych wynosiła łącznie 6,9 mln jednostek, co wobec 12,0 mln gospodarstw w całej Wspólnocie stanowiło 57,5%, w tym w dawnych krajach członkowskich te wskaźniki kształtowały się na poziomie 38,5%, natomiast w nowych krajach UE - 72,0%. W pierwszej grupie analizowanych państw członkowskich (UE-15) wysoki stopień nasycenia małymi gospodarstwami rolnymi występował w zasadzie w czterech krajach, a mianowicie: w Grecji (76,2%), Portugalii (75,2%), we Włoszech (72,6%) i Hiszpanii (50,8%), które pod względem liczebnym stanowiły 90,2% wszystkich małych jednostek produkcyjnych. Natomiast w nowych krajach członkowskich (NUE-12) wysoki udział małych gospodarstw rolnych odnotowano głównie w Bułgarii (87,8%), Rumunii (89,6%) i na Węgrzech (81,2%), co stanowiło 75,6% wszystkich gospodarstw odnotowanych w badanych krajach.

W badanej grupie małych gospodarstw rolnych (do 5 ha) dane statystyczne wyodrębniają jednostki do 2 ha, które charakterem realizowanych kierunków produkcji, stoją najbliżej gospodarstw bez ziemi. Spełniają one zbliżone funkcje pozarolnicze, krajobrazowe, ekologiczne, klimatyczne, środowiskowe, itp. Zasadnicza różnica między gospodarstwami bez ziemi a gospodarstwami do 2 ha wyraża się w tym, że ta druga grupa kwalifikuje się do dopłat bezpośrednich, a ponadto może aplikować o wsparcia finansowe w ramach PROW (co najmniej 1 ha). Pod względem liczebnym gospodarstwa do 2 ha dominują w grupie małych gospodarstw rolnych, stanowią bowiem 63,8% (4,4 mln) wszystkich gospodarstw do 5 ha, przy czym odnotowano mniejszy ich udział w UE-15 (43,5%) w porównaniu do nowych krajów członkowskich (72,5%). Tak wysoki udział gospodarstw do 2 ha stanowi o dużym rozdrobieniu agrarnym, które wpływa na wysokość i koszty produkcji rolniczej. Styk na granicy między jednostkami do 1 ha, a tymi ponad 1 ha, jest labilny, co powoduje, że nabycie nawet niewielkiego kawałka ziemi, predysponuje je do płatności obszarowych i innych benefitów. Minimalna powierzchnia działki rolniczej uznawanej przez agencje rolne jako predysponowa-

nej do płatności wynosi bowiem 0,1 ha, co ułatwia przekraczanie granicy między obiema grupami.

Udział kobiet jako osób kierujących gospodarstwami rolnymi kształtował się na poziomie 30,2% dla UE-15, lecz był zróżnicowany w poszczególnych krajach, od najwyższego poziomu w Austrii (36,6%), we Włoszech (32,9%) i Portugalii (31,8%), do najniższego udziału w zarządzaniu, który odnotowano w Holandii (9,5%), wobec średniej dla UE-15 na poziomie 30,2%. Udział kobiet w NUE-12 był szczególnie wysoki w krajach bałtyckich, w tym zwłaszcza na Litwie (53,9%), Łotwie (52,9%) oraz w Estonii (45,6%), wobec 33,3% w nowych krajach członkowskich.

Z kolei liczba osób młodych kierujących gospodarstwem rolnym, pozostających w wieku do 34 lat była niewielka i wynosiła 4,2%. Stosunkowo dużo młodych rolników odnotowano w Polsce (12,7%), Czechach (8,6%), Austrii (7,2%) oraz Rumunii (7,1%). Na drugim biegunie mamy osoby w wieku 65 lat i więcej, które formalnie pozostają w wieku poprodukcyjnym, ale ze względu na sytuację rodzinną bądź inne czynniki, nadal pełniły tę rolę. Osób starszych było ogółem 38,2%, natomiast ten wskaźnik był wyższy w krajach o dużym rozdrobieniu agrarnym, w tym w Portugalii (49,7%), we Włoszech (40,4%), Grecji (36,7%) oraz Hiszpanii (36,2%), wobec 35,3% dla całej Unii Europejskiej. Rolę i znaczenie małych gospodarstw wiejskich wpisano w zakres Wspólnej Polityki Rolnej, co znalazło odzwierciedlenie w kolejnych wieloletnich ramach finansowych. W programie rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014-2020 wyodrębniono co najmniej dwa działania związane z małymi gospodarstwami rolnymi, w tym 1. Restrukturyzacja małych gospodarstw rolnych i 2. Płatności na rzecz rolników kwalifikujących się do systemu dla małych gospodarstw, którzy trwale przekażą swoje gospodarstwo innemu rolnikowi. W pierwszym przypadku chodziło o udzielenie wsparcia finansowego rolnikowi, który zdecyduje się wzmocnić swój rozwój i ukierunkować na realizację lokalnych usług na obszarach wiejskich, a zatem na odwrócenie negatywnych tendencji spowolnienia gospodarczego i społecznego oraz przeciwdziałanie wyludnianiu się obszarów wiejskich. W ramach tego działania wspierane były poczynania związane z poprawą dziedzictwa kulturalnego, przyrodniczego i krajobrazów wiejskich, stanowiących zasadniczy element kształtowania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Drugie działanie zachęcało rolników do trwałej rezygnacji z prowadzenia gospodarstwa rolnego, pod warunkiem, że uczestniczyli w systemie dla małych gospodarstw i w sposób trwały przekazali gospodarstwo rolne innemu rolnikowi. Rekompensatą za utracone grunty rolne była premia. Przyjęcie dwukierunkowych działań, z jednej strony wzmacniających jednostki rokujące progres, z drugiej skłaniających rolników do rezygnacji z dalszego prowadzenia gospodarstw, stanowi o nowym podejściu do polityki wobec małych gospodarstw rolnych [Rozporządzenie PE i Rady 2013].

Tabela 3

Liczba osób kierujących małymi gospodarstwami rolnymi według płci i wieku

Kraj członkowski	Ogólna liczba osób kierujących gosp. rolnymi (2010)	Liczba osób kierujących gospodarstwami mniejszymi niż 5 ha			Płeć (2013)				Wiek (2013)							
					Kobiety		Mężczyźni		Do 34 lat				35-64 lat		65 lat i więcej	
					Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Austria	150470	46380	42250	40030	16970	36,6	29410	63,4	3350	7,2	34930	75,3	8100	17,5		
Belgia	42806	8720	5060	4430	1750	20,1	6970	79,9	160	1,8	5480	62,8	3080	35,4		
Dania	42100	1470	1180	700	250	17,0	1220	83,0	50	3,4	1140	77,6	280	19,0		
Finlandia	63880	5780	2780	1770,0	1410	24,4	4370	75,4	380	6,6	4350	75,3	1050	18,1		
Francja	516110	129270	107870	102610	41400	30,0	87870	70,0	8510	6,6	81570	63,1	39190	30,3		
Niemcy	299140	25950	21730	19860	3490	13,4	22460	86,6	640	2,5	21680	83,5	3630	14,0		
Grecja	723060	550980	538440	523440	168150	30,5	382830	69,5	29550	5,4	319220	57,9	202210	36,7		
Irlandia	139890	9590	9770	10160	1750	18,2	7840	81,8	570	5,9	6140	64,0	2880	30,1		
Włochy	1620890	1177030	591840	707810	387460	32,9	789570	67,1	44760	3,8	657070	55,8	475200	40,4		
Luksemburg	2200	360	320	300	80	22,2	280	77,8	10	2,8	290	80,5	60	16,7		
Holandia	72330	19000	16790	9900	1800	9,5	17200	90,5	670	3,5	13690	72,1	4640	24,4		
Portugalia	305270	229520	190310	183880	73040	31,8	156480	68,2	3980	1,7	111510	48,6	114030	49,7		
Hiszpania	989800	503080	485850	469260	121170	24,1	381910	75,9	20890	4,1	300490	59,7	181700	36,2		
Szwecja	71100	8190	7120	6000	1940	23,7	6250	76,3	390	4,8	5260	64,2	2540	31,0		
W. Brytania	186790	12520	11710	16200	2420	19,3	10100	80,7	510	4,1	8210	65,6	3800	30,3		
UE-15	5225836	2727840	2033020	2096350	823080	30,2	1904760	69,8	114420	4,2	1571030	57,6	1042390	38,2		
Bułgaria	370490	325350	211450	151140	76200	23,4	249150	76,6	19210	5,9	176510	54,2	129630	39,9		
Cypr	38860	34330	31570	31060	7620	22,2	26710	77,8	790	2,3	21920	63,8	11620	33,9		
Czechy	22870	3240	4580	4600	630	19,4	2610	80,6	280	8,6	2380	73,5	580	17,9		
Estonia	19610	6450	5910	4650	2940	45,6	3510	54,4	120	1,9	4140	64,2	2190	33,9		
Węgry	576810	458800	377310	285230	129440	28,2	329360	71,8	29800	6,5	283360	61,8	145640	31,7		
Łotwa	83400	27980	33780	24320	15080	53,9	12900	46,1	500	1,8	17850	63,8	9630	34,4		
Litwa	199910	117140	91350	75010	61890	52,8	55250	47,2	4710	4,0	67310	57,5	45120	38,5		
Malta	12540	11910	8710	8770,0	1340	11,2	10570	88,8	510	4,3	8210	68,9	3190	26,8		
Polska	1506630	823420	770360	760940	312280	37,9	511140	62,1	104780	12,7	617410	75,0	101230	12,3		
Rumunia	3859050	3459120	3281180	3060930	1151540	33,3	2307580	66,7	244940	7,1	1879210	54,3	1334970	38,6		
Słowacja	24460	15010	12360	12540	2800	18,6	12210	81,4	670	4,5	9940	66,2	4400	29,3		
Słowenia	74650	45200	43170	41490	14110	31,2	31090	68,8	1430	3,2	28070	62,1	15700	34,7		
NUE-12	6789280	5327950	4871730	4460680	1775870	33,3	3552080	66,7	407740	7,6	3116310	58,5	1803900	33,9		
UE-27	12015116	8055790	6904750	6557030	2598950	32,3	5456840	67,7	522160	6,5	4687340	58,2	2846290	35,3		

Źródło: Dane Eurostatu.

5. Podsumowanie

Małe gospodarstwa rolne stanowią istotny czynnik kształtowania ustroju rolnego, z uwagi na liczebność jednostek, rozproszenie terytorialne, specyficzny sposób produkcji, zatrudnianą siłę roboczą oraz inne czynniki społeczno-demograficzne.

Gospodarstwa bez ziemi jako jednostki w zasadzie pozbawione użytków rolnych, stanowią ważne ogniwo sektora rolnego, ponieważ funkcjonują i wzmacniają jego otoczenie, wytwarzając przy tym specyficzne produkty rolnicze, uczestnicząc w przetwórstwie rolno-spożywczym i tworząc inne dobra mające znaczenie dla gospodarki żywnościowej. Ich znaczenie jest o wiele szersze niż wyłącznie produkcyjne, wpływają bowiem na krajobraz, klimat, środowisko, zatrudnienie, kulturę, społeczność czy kształtowanie wspólnoty wiejskiej. Gospodarstwa bez ziemi dysponują nie tylko obiektami mieszkalnymi, ale także gospodarczymi, urządzeniami specjalistycznymi, a także obszarami ziemi nierolniczej, które mają duże znaczenie przy kreowaniu otoczenia, zapewnieniu obszarów ekologicznych, rekreacyjnych i zapobiegają wyludnieniu obszarów wiejskich. Gospodarstwa bez ziemi pod względem liczebnym okazały się grupą stosunkowo małą, licząca sobie zaledwie 256,1 tys. jednostek (2,1%), przy czym w większym zakresie występowały w nowych państwach członkowskich (3,0%) w porównaniu do dawnych krajów Wspólnoty (1,0%). W ustawodawstwie europejskim dostrzeżono rolę i znaczenie gospodarstw bez ziemi, poprzez wyodrębnienie ich jako odrębnego podmiotu przy badaniu struktury gospodarstw rolnych (FSS).

Istnieje zasadnicza różnica w ocenie znaczenia i pozycji małych gospodarstw między dawnymi krajami członkowskimi (UE-15), a nowymi państwami członkowskimi (NUE-12). W państwach UE-15 istnieje grupa krajów południa, których duże rozdrobnienie wynika z uwarunkowań historycznych i specyficznego charakteru produkcji rolniczej (Hiszpania, Portugalia, Włochy, Grecja). Natomiast w nowych państwach członkowskich (NUE-12) zjawisko wyłonienia się małych gospodarstw rolnych powstało w wyniku wtórnego podziału ziemi, jako następstwo transformacji systemowej.

Między gospodarstwami bez ziemi, a małymi gospodarstwami rolnymi, liczącymi sobie do 2 ha, występują małe różnice powierzchniowe, ale duże różnice odnośnie wsparcia finansowego (co najmniej 1 ha), które mają wpływ na konkurencyjność tych jednostek. Stąd zapewne dążność do przekraczania granicy 1 ha i w sumie zatrzymanie występującego spadku liczby gospodarstw bez ziemi.

Małe gospodarstwa rolne analizowane poprzez pryzmat płci i wieku ujawniły, że udział kobiet jako menedżerek pozostawał na poziomie około 30% w obu badanych grupach krajów. W małym zakresie gospodarstwami rolnymi kierowali młodzi rolnicy (6,5%), natomiast w zbytnie szerokim zakresie osoby w starszym

wieku (35,3%). W badaniach nie znalazła potwierdzenia przyjęta teza, że kobiety dominują w kierowaniu gospodarstwami rolnymi. Również druga teza dotycząca wzrostu liczby gospodarstw bez ziemi, jako konsekwencji restrukturyzacji gospodarstw, nie znalazła potwierdzenia w badaniach.

LITERATURA

1. Chmieliński P. i inni (2013): Cechy społeczno-demograficzne i aktywność ekonomiczna kierowników gospodarstw rolnych, JERiGŻ, Warszawa.
2. Dudzińska M., Kocur-Bera K. (2013): Definicja małego gospodarstwa rolnego, Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich PAN, Kraków, 17-30.
3. Gioia A. (2017): Small Farms in Europe: Time for a Re-Definition, A European network of grassroots organisations securing land for agroecological farming. *Accesso-land*, 3-14.
4. Gruchelski M., Niemczyk J. (2016): Małe gospodarstwa rolne w Polsce a paradygmat rozwoju zrównoważonego, *Postępy Techniki Przetwórstwa Spożywczego*, nr 2.
5. Hubbard C. (2009): Small Farms in the EU: How Small is Small?, University of Kent, Canterbury, UK, 23-54.
6. Marcysiak A. (2007): Cechy jakościowe zasobów pracy jako czynnik różnicujący poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego. *Zeszyty Naukowe SGGW, Warszawa*, 400-406.
7. Mickiewicz B., Mickiewicz A. (2016): Problematyka małych gospodarstw rolnych w rolnictwie polskim w latach 2014–2020 w świetle regulacji prawnych Parlamentu Europejskiego i Rady. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, nr 1, 34-44.
8. Sroka W., Musiał W. (2013): Problemy delimitacji małych gospodarstw rolnych w aspekcie projekcji zmian WPR na lata 2014-2020, *Polityka Europejska, Finanse i Marketing*, nr 9 (58), 452-465.
9. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1166/2008 z dnia 19 listopada 2008 r. w sprawie badań struktury gospodarstw rolnych i badania metod produkcji rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (EWG) nr 571/88.
10. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005.
11. Report on the future of small agricultural holdings, (2014), European Parliament. Agriculture and Rural Development, Brussels.
12. Wawrzyniak M., B. (2017): Polityka przemian strukturalnych wobec rolnictwa w krajach UE, *Zagadnienie Doradztwa Rolniczego*, nr 3/17.
13. What is a small farm? (2011) EU Agricultural Economic Briefs, Brief AGRI No. 2 – July 2011, Brussels, 2-11.
14. Żmija J., Szafrąńska M. (2015): Społeczne i ekonomiczne aspekty funkcjonowania drobnych gospodarstw rolnych w Polsce, *Wieś i Rolnictwo. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa*, nr 1, 155-164.

BOGDAN M. WAWRZY尼亚K

CHARAKTERYSTYCZNE CECHY GOSPODARSTW BEZ ZIEMI I MAŁYCH GOSPODARSTW ROLNYCH W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Słowa kluczowe: *gospodarstwo bez ziemi, małe gospodarstwo rolne, płeć, wiek, działalność gospodarcza*

STRESZCZENIE

W opracowaniu przedstawiono cechy gospodarstw bez ziemi i małych gospodarstw rolnych pod względem płci i wieku. Dla celów badawczych nie dysponowano trzecim czynnikiem, czyli danymi dotyczącymi poziomu wykształcenia rolniczego. Za gospodarstwo bez ziemi rolniczej (do 1 ha) uznano te jednostki, które w wyniku polityki strukturalnej lub transformacji systemowej, wyzbyły się gruntów rolnych, lecz nadal dysponują budynkami, obiektami gospodarczymi oraz przestrzenią nierolniczą. Z kolei za małe gospodarstwo rolne przyjęto jednostki do 5 ha użytków rolnych. Badania przeprowadzono poprzez pryzmat osób kierujących gospodarstwami rolnymi, które uznano jako tożsame z liczbą gospodarstw rolnych. Analiza wykazała, że kobiety jako osoby kierujące gospodarstwami rolnymi stanowiły 26,0% w przypadku gospodarstw bez ziemi i 32,3% w przypadku małych jednostek gospodarczych. Z kolei wiek badanych grup społecznych wykazał, że występowało więcej osób młodych w gospodarstwach bez ziemi (13,7%) w porównaniu do drugiej grupy badawczej (6,5%). Osoby starsze będące w wieku 65 lat i więcej, były reprezentowane w zbiorowości odpowiednio przez 20,3% i 35,3% badanej populacji.

Gospodarstwa bez ziemi prowadziły różnorodną działalność gospodarczą, a średnio na jedno gospodarstwo przypadało 2,0 ha użytków nierolniczych, przy czym 97,3% posiadało zwierzęta gospodarskie. W populacji osób kierujących gospodarstwami rolnymi różniącymi się cechami społecznymi (kobiety, młodzi rolnicy), nie stwierdzono istotnych odstępstw porównawczych odnośnie płci i wieku.

BOGDAN M. WAWRZY尼亚K

CHARACTERISTIC FEATURES OF FARMS WITHOUT LAND AND SMALL FARMS IN EUROPEAN UNION COUNTRIES

Keywords: *farm without land, small farm, sex, age, economic activity*

SUMMARY

The paper presents features of farms without land and small farms in terms of sex and age. For research purposes, no third factor was available, i.e. data on the level of agricultural education. Farms without agricultural land (up to 1 ha) were considered those who, as a result of structural policy or political transformation, lost agricultural land and still have buildings, farms and non-agricultural areas. In turn, units for up to 5 ha of agricultural land were accepted for small farms. The research was conducted through the prism

of people managing farms, which were considered identical to the number of farms. The analysis showed that women as managers of farms accounted for 26.0% for farms without land and 32.3% for small farms. In turn, the age of the surveyed social groups showed that there were more young people in farms without land (13.7%) compared to the second research group (6.5%). Elderly persons aged 65 and more were represented in the population by 20.3% and 35.3%, respectively, of the surveyed population.

Farms without land carried out various economic activities, and on average one farm had 2.0 ha of non-agricultural land, with 97.3% of farm animals. In the population of people managing farms with different social characteristics (women, young farmers), no significant comparative differences regarding gender and age were found.

e-mail: bogdan.wawrzyniak2@neostrada.pl